

Kur'an Tefsirine Kısa bir Giriş

Ali Süleyman Ali

A Brief Introduction to QUR'ANIC EXEGESIS

Ali Suleiman Ali

IIIT Books-In-Brief Series

Kur'an Tefsirine Kısa bir Giriş

Ali Süleyman Ali

Özetleyen
Wanda Krause

Türkçesi
Kayhan Yalçı

© International Institute of Islamic Thought, 2023

A Brief Introduction to Qur'anic Exegesis

International Institute of Islamic Thought (IIIT)

Herndon, VA 20172, ABD

Posta Kodu: 669

www.iiit.org

IIIT Londra Ofisi

Richmond, Surrey

TW9 2UD, İngiltere

Posta Kodu: 126

www.iiit.org.uk

Tüm hakları saklıdır. Yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir bölümün çoğaltılması yapılamaz.

Bu kitapta ifade edilen görüş ve fikirler yazar(lar)a aittir ve yayıncıların görüş ve fikirlerini ifade etmezler.

979-8-89193-303-3

Seri Editörleri

Dr. Anas S. al-Shaikh-Ali ve Shiraz Khan

Türkçe Redaksiyon: İlknur Bahadır

Dizgi: Saddiq Ali

Kapak Tasarım: Shiraz Khan

Baskı/Cilt: Step Ajans Rek. Matbaacılık Tan. ve Org. Ltd. Şti.

Göztepe Mah. Bosna Cad. No:11 Bağcılar/İstanbul

Sertifika No: 45522 Tel: (0212) 446 88 46

stepajans@stepajans.com

IIIT Özet Kitaplar Serisi

IIIT Özet Kitaplar Serisi, okuyucuya orijinal eserin içeriğine ilişkin ana fikri sunmak için tasarlanmış, Enstitü'nün temel yayınlarının kısaltılmış nüshalarından oluşan önemli bir seridir. Kısa, okunması kolay ve zamandan tasarruf sağlayan bir formatta hazırlanan rehber niteliğindeki bu özet metinler, asıl yayının dikkat ve özenle hazırlanmış genel bir çerçevesini sunmakta ve okurları asıl yayını daha yakından keşfetmeye teşvik etmesi umulmaktadır.

Ali Süleyman Ali'nin *Kur'an Tefsirine Kısa Bir Giriş* adlı bu kitabı, tefsir alanında ihtisas yapan öğrencileri, Hz. Muhammed (SAV) döneminden günümüze kadar uzanan Kur'an yorumunun tarihsel gelişimiyle tanıştırmayı amaçlamaktadır. Eser, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı tefsir etme şeklinin mahiyetini, hususiyetlerini ve metodolojisinin altını çizer. Ayrıca sahabenin ve sahabeyi takip eden nesil anlamına gelen tâbiûn dönemi tefsirlerini de itibar, hususiyet ve metodolojilerini dahil ederek tartışır.

Bu kısaltılmış çalışmaya, farklı tefsir türlerinden bazı derlemeler yazarlarıyla birlikte dahil edilmiştir. Kitapta iki ana tefsir türü, et-tefsîr bi'l-me'sûr ve et-tefsîr bi'l rey ele alınmaktadır. Kitap aynı zamanda çağdaş dünyada tefsirdeki bazı yeni yaklaşımlara ışık tutmakta ve klasik eserler ile modern eserler arasındaki bazı farklılıkları vurgulamaktadır. *Kur'an Tefsirine Kısa Bir Giriş*'in temel amacı, okuyuculara tefsirin gelişimi, başlıca Kur'an yorumcuları (*müfessirun*) ve eserleri hakkında temel bilgiler vermektir. Bu kısa girişin özellikle tefsir öğrencilerinin ilgisine sunularak, onları tefsir ilmi konusunda araştırma yapmaya teşvik etmesi hedeflenmektedir.

Birinci Bölüm

Tarihsel Bakış

Tefsir ilmi, Allah'ın Kutsal Kitabı Kur'an-ı Kerim'de peygamberi Hz. Muhammed'e (sav) vahyedilmiş sözlerinin anlamlarını açıklamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda genellikle Kur'an'ın yorumlanması ya da tefsiri olarak anlaşılmıştır.

Tefsir, temel İslam ilimlerden biridir. Kelimenin Arapça kökü *f-s-r* açığa/ortaya çıkarmak, örtüyü kaldırmak¹ anlamına gelir ve klasik yaklaşımı benimsemiş Müslüman alimler isim fiil olan tefsirin, açıklamak anlamına gelen *fassara*'dan türetildiğini belirtirler.

Kelime anlamları itibariyle 'açıklama' anlamına gelen tefsir ve 'yorumlama' anlamına gelen tevil, Kur'an'ın yorumunu veya tefsirini ifade etmek amacıyla âlimler tarafından eş anlamlı ya da anlam itibarıyla birbirinin yerine kullanılabilen iki terimdir.

Tefsir ve Tevil Arasındaki Fark

Muhammed ibn Muhammed el-Maturidî'ye (ö. 333 Hicri) göre tefsir, Allah'ın ilgili metin ile münhasıran neyi dilediğini ortaya çıkaran, metnin nihai anlamının açıklaması iken; tevil, metnin birden fazla muhtemel anlamı olması durumunda daha muhtemel olan anlamı desteklemek için kullanılır.² Tevil, genellikle anlamları ve cümleleri tavih etmek amacıyla teolojik metin ve kitaplar üzerinde yapılırken tefsir, teolojik metinlerin yanı sıra Kur'an ilimleri ve İslam hukuku gibi alanlarda da başvurulmuş bir yoldur.³

Tefsir terimi - kişisel bulgularım doğrultusunda -hicri birinci yüzyılın ikinci yarısında yahut sonuna doğru Kur'an'ın açıklaması anlamına gelecek şekilde geliştirilmiştir.Muhtemelen, Abdullah İbn Ömer, "*ma yu'cibuni cera'at ibn Abbas ala tafsir al-Kur'an fel en kad alemtu ennehu utiya ilm*" ("İbn Abbâs'ın Kur'an tefsiri hakkındaki cüretini sevmiyorum ama kendisine bu ilmin öğretildiğini biliyorum.")⁴ dediğinde Kur'an'ı yorumlamak için tefsir kelimesini kullandığı bilinen ilk kişiydi.

Esasen bu terimin ne Kur'an'da ne de hadiste Kur'an'ın anlamını açıklamak anlamına gelecek biçimde bahsedildiğine dair bir ifadeye rastladık. Öte yandan Kur'an'da, tefsir kelimesi sadece bir yerde (25:33) "açıklama" anlamında kullanılmıştır. Hem Peygamber (sav) hem de sahabe bazı Kur'an ayetlerini mecazi olarak yorumlamışlardır. Bununla birlikte bu tür Peygamber ve sahabe yorumları tevil olarak değil, tefsir olarak tavsif edilmiştir. Sanırım bu durum, çoğunluğu oluşturmaya dahi birçok tefsir âliminin, iki anlam arasında herhangi bir fark görmemesinden kaynaklanmıştır.

Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed (sav) ve Tefsir

Peygamber (sav) Kur'an'ın ilk yorumcusu/tefsircisidir. Ancak onun döneminde yaşayan Araplar için ayetlerin birçoğunun değerler düzeyinde açık, metnin kendi dillerinde inmiş olması itibarıyla de anlaşılır olmasından ötürü Kur'an'ın tamamını kelimesi kelimesine açıklamamıştır. Genel olarak, Kur'an-ı Kerim metinleri hakkında Peygamber Efendimizin (sav) açıklamaları şu üç durumdan birinde söz konusu oluyordu: Belli bir pasajın Arapça'nın genel geçer dil kuralları çerçevesinde anlaşılamaması durumunda; Müslüman âlimlere göre, Allah tarafından bir ayetin kelimesi kelimesine ifade ettiği gerçek anlamından farklı bir anlam ifade etmesi amaçlandığında; veya bir Sahabe, belli ayetler hakkında açıklama istediğinde.

Peygamber Efendimize (sav) Kur'an'ın Yunus Suresi 63. ve 64. ayetlerinde geçen *buşrâ* (müjde) kelimesinin anlamı sorulduğunda Peygamberin (sav), bir adamın gördüğü veya onun adına görülen güzel bir rüyadan bahseden ayeti zikretmesi örnek olarak gösterilebilir.⁵ Bir başka örnek ise, Ramazan ayı süresince orucun bozulması zamanına ilişkin Kur'an'ın emridir.

Bu minvalde, Peygamber Efendimiz (sav), Kur'an ayetinde zikredilen beyaz ve siyah ipliğin, sabaha karşı çok erken saatlerde ufuk çizgisi boyunca beliren ışığın, gökyüzünün karanlığıyla tezat oluşturmaktan bahsettiğini açıklamıştır.⁶

Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (sav) Vefatından Sonra Tefsir

Peygamber Efendimizin (sav) vefatının akabinde yaşayan Müslümanlar, bazı Sahabenin Kur'an bilgisi açısından belli başlı vasıf ve kabiliyetlerini tanıdılar. Peygamber Efendimiz (sav) ölmeden önce onların Kur'an'a ilişkin efdaliyetlerini üç şekilde ilan etmişti. Birincisi, onları Kur'an ve İslam'ı öğretsinler diye başka şehirlere gönderirdi. İkincisi, Peygamber Efendimiz bazı sahabeyi överdi. Üçüncüsü ise, bazı sahabeden onun huzurundayken fetva (hukuki görüş) vermelerini isterdi.⁷

Peygamber Efendimizin (sav) vefatından sonra, Kur'an'ın yorumlanması ve ezbere okunması (*kıraat*) hakkında Müslümanların bulundukları coğrafi bölge ile tanımlanabilen dört farklı gelenek öne çıktı: Mekke, Medine, Kufe (günümüz Irak bölgesinde) ve Şâm (bugünkü Filistin, Suriye ve Lübnan).

Tâbiûn Döneminden Sonra Tefsir

Hicri ikinci yüzyılın sonuna gelindiğinde sahabelerin öğrencilerinden, tâbiûn'dan, hayatta kimse kalmamıştı. O dönemin hiçbir müfessiri, salt Kur'an'ın yorumlanmasına adanmış eserler ortaya koymadı. Aynı dönemde Mücâhid'in Kur'an'ın tam bir tefsirini yazdığı iddia edilmiştir. Hicri ikinci yüzyılın ikinci yarısında çeşitli âlimler, uzmanlıklarına ve ilgi alanlarına göre Kur'an üzerine eserler derlemeye başladılar. Hicri üçüncü yüzyılın sonları ile dördüncü yüzyılın başlarına doğru dilbilimciler ve gelenekçiler [*traditionalists*] tarafından kullanılan yaklaşımlar ve metodolojiler gelişmeye başlamıştır. Böylece tefsir literatürü, hadis literatürüne ait ana gövdeden ayrılmıştır. Her ikisi de bağımsız birer ilim olarak kendilerini tesis etmeye başlamıştır. Tefsir ilminin uzmanlaşma süreci bu şekilde cereyan etmiştir.

Tefsir literatürünün hadisin ana gövdesinden ayrılmasından sonra, her ikisi de kendi literatürüne ve ilgi alanına ait bağımsız birer ilim haline geldi. Örneğin hadis literatürü, yalnızca Peygamber Efendimizin (sav) eylemleri ve sözleri hakkında iletilen haberleri konu edinir. Tefsir literatürü ise hem Peygamber Efendimizin hem de sahabe ve tâbiûnun, Kur'an'a yönelik yaptıkları açıklamaların yanı sıra, dilbilimsel, retorik, hukuksal ve teolojik mülâhazalarla ilgili bildirimlerin aktarımı ile ilgilenir.

Bu haber ve mülâhazalar, hadis ile tefsir ayrılığının gerçekleşmesinden sonra yoğun bir çalışma alanı haline gelmiştir. Sonuç olarak tefsir literatürü temelde *et-tefsîr bi'l-me'sûr* (rivayet tefsirleri) ve *et-tefsîr bi'l-rey* (dirayet tefsirleri) olarak bilinen iki ana türe ayrılmıştır.

İkinci Bölüm

Hicri Üçüncü ve Dördüncü Yüzyılda Tefsir

Tefsir yazımı hicri üçüncü ve dördüncü yüzyıllarda gelişme göstermiştir. İsnâd yoluyla tefsir ilmiyle meşgul olmak yaygınlaşmış ve Kur'an yorumunun uzmanlık gerektiren bir yönü olması hasebiyle İslami ilimlerle uğraşan alimlerin ve sözlükbilimcilerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Böylece, kayda değer biçimde birbirinden ayırt edilebilecek tefsir yorumları üretmeye başlamışlardır. Taberî'nin *Câmiu'l-beyân an tevîli âyi'l-Kur'ân* adlı tefsiri, genellikle tefsir ilminin en kapsamlı eseri olarak kabul edilir.

Taberî Sonrası Önemli Gelişmeler

Hicri dördüncü yüzyıldan sonra Kur'an tefsiri alanında üç ana gelişme meydana geldi. Suyûtî'nin terimleriyle, bu gelişmeler; a) *ihtisâr al-asânîd* yani senet zincirlerinin kısaltması (doğrulanmamış ifadelerin eşlik ettiği), b) ihtisaslaşma çağı ve c) *tefsir-i bid'at* (sapkın yorum), yani gelenekte olmayan tefsirlerin ortaya çıkmasıdır.⁸ Ayrıca, bir yandan Kur'an sureleri arasındaki ilişkiyi, diğer yandan ise her bir surede yer alan ayetler arasındaki ilişkiyi inceleyen *Namü'd-dürrer fî tenâsübi'l-âyet ve's-süver* da bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Bir senet kısaltması Hadis ilminde *ihtisâr (al-asânîd)* olarak bilinir. Müslüman âlimler, belirli bir anlatım zincirinde her bir muhaddisin veya aktaran ravinin adını (*isnâd*) tekrarlamak yerine, *isnâd*ın tamamını çıkarmaya başlamışlardır. Bu yöntem İslami ilimlerin metodolojisine aykırıydı çünkü bu uygulama bilgi kaynaklarının doğrulanmasına izin vermiyordu. Bu sebepten ötürü, var olmayan veya güvenilir kaynaklardan bir bilginin alıntılanması veya benimsenmesi kolaylaşmış ve yaygın hale gelmiştir. Sonuç olarak yazarlarının tutarlı ve tutarsız veriler arasında ayırım yapmasına müsaade etmeyecek biçimde zayıf ve güvenilirliği tartışılır birçok metin yazılmıştır. Bununla birlikte, Suyûtî ve diğerleri, uzmanların Kur'an tefsiri üzerine çalışmalarını dilbilgisel, hukuk ve teolojik analizleri ön plana çıkararak kendi uzmanlık alanları doğrultusunda ortaya koymalarından ötürü beşinci yüzyıldan itibaren tefsir alanında uzmanlaşma dönemi

olarak değerlendirir.

Üçüncü Halife Osman ibn Affan suikastı ve Müslümanların karşı karşıya kaldığı dini-politik çatışmayı takiben üç ana grup ortaya çıktı: Halidler (Alî ibn Abî Tâlib taraftarları), Emeviler (Muâviye ibn Abî Sufyân taraftarları) ve Hariciler. Sünni ve Şii bölünmesi de bu dönemde gerçekleşti. Her üç taraf da karşılıklı olarak birbirlerini sahte müslüman olmakla suçladılar. Devam eden bu mesele genel olarak önde gelen tefsircilerin metinlerine, özelde ise tefsir eserlerine yansdı. Taberî'nin *Câmiu'l-beyân* adlı eseri Sünni bakış açısını temsil eden tefsirlerden biridir. Sünnilerinkine paralel olarak Şii tefsir de gelişmiştir. Ancak, aralarında iki büyük fark vardır. Birincisi, bazı Şiiler, Kur'an'ın öncelikle imamları Alî ibn Ebi Tâlib ve onun soyundan gelen 11 kişiyle konuştuğuna inanırlar. İkincisi ise, Şiiler, Peygamber Efendimiz'den (sav) sonra Kur'an hakkında on iki imamın tek meşru otorite olduğuna inanır, o şekilde kabul ederler.

Daha önce de belirtildiği gibi gelenekçiler, Mutezile'nin Kur'an'ın kimi ifadelerini kendi bakış açılarını desteklemesi ya da ona uygunluk göstermesi için çarpıttığına inandıklarından ötürü Mutezile tefsirini *bid'at* olarak yorumlamışlardır. Mutezile taraftarları ise gelenekçilerin kendilerini yanlış anladığını ya da görüşlerini yanlış yorumladıklarını savunmuşlardır. Sufi tefsiri doğası gereği mistiktir ve felsefi düşünceden büyük ölçüde etkilenmiştir. Sufiler bu bağlamda, Kur'an'ın iki anlamı olduğuna inanırlar: Açıkça görünen anlamı (*zâhir*) ve gizli olan anlamı (*bâtın*). Son olarak, *işârî tefsir* (gösterge ya da kinaye yollu yorumlama) olarak ıstılah haline gelen bir yorumlama yöntemi, Kur'an'ın görünen anlamlarının ötesine bakar. Takipçilerinin iddia ettiği gibi, herhangi bir kimse için kapalı kalan ama yalnızca Allah'ın kalbini açtığı kimseler tarafından anlaşılan anlamları ortaya çıkartır. Bu tefsir biçiminin takipçileri, yorumlarını sahabenin bazı tefsirlerine dayandırır.

Ehl-i Rey ve Yorum Çeşitliliğine Gelenekçi Tepki

Farklı farklı tefsirlerin ortaya çıkması, İbn Teymiyye, el-Zehebî, İbn Kesîr, el-Süyûtî geleneksel yorum biçimini benimsemiş diğer alimler tarafından şiddetle eleştirildi. Sözde *mübtedi* (yenilikçiler) tarafından yapılan bu tür Kur'an yorumlarının (İslami olmayan, suçlanabilecek yeniliklerin uygulayıcıları); Peygamberin, sahabenin ve haleflerin yorumlarının çarpıtılmasından başka bir şey olmadığına inandılar. Böylece, tefsir çeşitlerine karşı kesinlikle uzlaşılması güç bir zeminde yoğun eleştirilere başladılar. Ayrıca geleneksel yorum biçimini benimsemiş alimler, müslümanların sadece geleneksel tefsir eserlerini

yazması ve okuması gerektiğini savunarak, Arapça kullanım ve meseleleri temellendirmeden yoksun oluşları sebebiyle *Ehl-i rey*'e (Rey ehli) karşı uyardılar. Gelenekçiler, görüşlerini doğrulamak için dört farklı kaynak kullandılar: Kur'an, Hadis, Sahabenin ve onların halefleri olan tâbiûndan aktarılanlar.

Tefsir ilmine geleneksel bakışı savunan kimi alimler, Kur'an'ın Peygamber Efendimizin Hadisleri olmadan anlaşılamayacağını iddia etmişlerdir. Onların görüşüne göre, Kur'an'ın sadece geleneksel görüşe göre yorumlanması ve Kur'an'ı anlamak için her türlü akılcı çabanın kullanımına karşı çıkılması için gelenekçiler tarafından yapılan çağrının hiçbir gerekçesi olamaz. Ebû Hâmid el-Gazâlî, İbn Atiyye, el-Kurtubî ve Ebû Hayyân dahil olmak üzere bazı hukukçular, gramerler ve ilahiyatçılar, muarızları tarafından kullanılan kaynaklara dayanarak bu görüşe itiraz ettiler. Gelenekçilerin Nahl Suresi 44. ayete atıfta bulunmalarına cevaben, İbn Atiyye, Peygamber Efendimize (sav) Kuran'ı açıklama sorumluluğu verilmiş olmasına rağmen, Peygamber efendimizin yaptığı yorumun döneminin gereklerine uygun olarak ve yine o dönemin insanları için yorumlandığını savundu. Vefatının ardından, Peygamber Efendimizin (sav) yorumundaki genellemeleri açıklığa kavuşturmada, zaman-mekân faktörü, daha fazla zihinsel çaba gerektirmiştir. Bu argümanın devamı olarak ifade etmek gerekirse, harcanacak bu çaba skolastik muhakemeye (*rey*) başvurmayı gerektirecektir ve tefsirin temel kuralları uygulandığı takdirde buna izin verilebilir. Tefsirde *rey* kullanımının savunucuları kendi savundukları fikirleri muhkemleştirmek için Kur'an'a başvurmuşlardır. Rey savunucuları, ayrıca Peygamber Efendimizin (sav) takipçilerini içtihata katılmaya teşvik ettiği meşhur hadisi de aktarırlar: “Her kim olursa olsun verdiği hükümle ilgili yaptığı içtihadında isabet etse iki sevap, hata etse bir sevap kazanır.”⁹

Gelenekçiler ve ilahiyatçı hukukçular arasındaki bu tartışmaların bir sonucu olarak, klasik tefsir iki ana kola ayrıldı: *et-Tefsir bi'l-me'sûr* (rivayet tefsiri) ve *et-Tefsir bi'r-re'y* (dirayet tefsiri). Rivayet kelimesi, ‘izlemek’ veya ‘işaretlemek’ anlamına gelen *revâ* kök fiilinden türetilen edilgen bir sıfat fiildir. *Revâ* fiili aynı zamanda iletme, bildirmek, geçmek, vb. anlamına da gelir. Bu sebeple, me'sûr iletilen, teslim edilen anlamına gelir. Rivayet tefsiri genel olarak, Peygamber, sahabe ve tâbiûn tarafından ortaya konulan Kur'an yorumları olarak anlaşılır. Rey kelimesi fikir, görüş, inanç anlamına gelen ve genellikle mukayese ve zihinsel çaba içeren bir isim fiildir. Uygulama açısından, Allah'ın sözlerini anlamada akli kullanarak Kur'an yorumunu ortaya koymak için kullanılan bağımsız görüşe atıfta bulunur. Genellikle sağlam bir

Arapça bilgisi ve *el-rey el-mâmid* veya *el-mamdû* (övgüye değer) ve *bi'r-r'ey mezmûm* (zemmedilmiş) olarak ikiye ayrılmış olan tefsirin üzerinde görüş birliğine varılmış ilkelerin uygulanması temelini esas alır.

Üçüncü Bölüm

Hicri Üçüncü Ve Dördüncü Yüzyılda Tefsir

Kavramlar ve Tanımlar

Görüleceği üzere, aslında ayırım o kadar net değildir, çünkü rey'in kaçınılmaz olarak geleneğe dayalı rivayet tefsiriyle temas edeceği bir aşamanın varlığı, sonrasında da vazıh hale geleceği üzere net bir ayırma gitme imkânı vermemektedir. *Me'sûr* kelimesi *isr* isim fiilinden türetilen edilgen bir sıfat fiildir. Arapça sözlüğe göre, *esera*'nın 'iz', 'işaret', 'bildirim' ve 'nakletmek' arasında değişen çeşitli anlamları vardır. Ayrıca, Arapça'da 'hadis' kelimesi kelimenin tam anlamıyla 'eski'nin zıttı olarak 'yeni' anlamına gelir ve haber, hikâye, iletişim, konuşma, vb.- bir başka deyişle haberler anlamında kullanılır. Kur'an bu kelimeyi yaygın olarak hikâye, iletişim ve sohbetin dilsel anlamını belirtmek için kullanır. Peygamber Efendimiz (sav) hadis terimini dil anlamında ve Kuran'da kullanıldığı dilsel bağlama riayet ederek kullanmıştır.

Fethu'l Bari'de geçen bir hadiste şöyle der: "En güzel hadis Allah'ın kitabıdır." *Muhaddisun* (hadis alimleri) hadis terimini, Hz. Peygamberin eylemleri, sözleri, zımni onayı veya fiziksel görünüşünün tasviri ile ilgili olarak Peygamberden veya Peygamber hakkında iletilenleri belirtmek için kullanmışlardır. Ayrıca, Sünnet iyi ya da kötü olup olmadığına bakılmaksızın, kelimenin tam anlamıyla bir yol, kural ya da tavidir ve Kuran, bu kelimeyi lafzi anlamına işaret etmek maksadıyla kullanmıştır. Bununla birlikte, hadis ve sünnet kavramları saha-be ve tabîûn tarafından birbirlerinin yerine kullanılan kavramlardır.

Müslümanlar, Peygamberin (sav) Kur'an'ı insanlığa açıklamasını kendi akıl yürütmesiyle değil, Cebrail'in Allah tarafından kendisine ilahi olarak bildirdiği bir emirle yerine getirdiğine inanırlar. Müteaddiden Peygamberin (sav) Kur'an'ın ilk yorumcusu olması gerektiğini belirten ayetler vardır. İbn Teymiyye'nin bu argümanı desteklemek için ortaya koyduğu Kur'an'da geçen şu cümle ("...insanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklamak için") bana göre Peygamber'in (sav) Kur'an'ın tamamı hakkında açıklamada bulunduğu anlamına gelmez. Daha zi-

yade müteşabih ayetlerin açıklamalarının yanı sıra, yalnızca *sünnet* aracılığıyla anlaşılabilen oruç, hac vb. ayetler gibi sadece Arapça bilerek anlayamayanları ima etmektedir (mesela namazın nasıl kılınacağı). Kur'an ve hadislerde Müslümanlar, Kuran'ı anlamamanın bir yolu olarak üzerinde düşünmeye birden çok kez teşvik edilir. Örneğin Sa'd Suresi 29.ayetinde: "Bu bir mübarek kitaptır ki onu sana, insanlar ayetleri üzerinde iyice düşünsünler, akıl iz'an sahipleri ondan dersler, öğütler alsınlar diye indirdik." buyurulmuştur.

Dördüncü Bölüm

Sahabe Tefsiri ve Fetvaları

Peygamber Efendimizin (sav) vefatından sonra Kur'an'ın en önemli yorumcuları sahabe oldu. Arapça dilbilgisinin yanı sıra tefsirleri ortaya koyarken Peygamber'in beyanatlarına ve kendi içhihatlarına başvurdular. Kur'an'ın vahyedildiği koşulların, vahiy nedenlerinin ve yerinin de farkındaydılar. Bu alanda tüm diğer yorumcular arasında en öne çıkanlar Dört Halife olmuştur. (Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali). Arapça *sâhib* (sahip) kelimesi, birçok anlamı olan ama hepsi yoldaşlık veya boyun eğme kavramını ifade eden *subbah* isim fiilinden türetilmiştir.

İslam tarihindeki *sâhib*, Peygamber olarak kendisine inanan, arkadaşlığını sürdüren ve bu şekilde ölen Peygamberin çağdaşı olan kimse anlamına gelir. Gelenekçiler ve hukukçular benzer şekilde bu terim için kendi tanımlarına sahiptir. Geleneksel yorum takipçileri *sahabe*'yi, peygamberi, kendisine peygamberlik geldikten sonra gerçek hayatta görmüş (onu rüyada görmenin aksine) ve ona inanmış şekilde vefat etmiş kimseler olarak tanımlar.¹⁰ İslam hukuk usulcüler (*usûliyyîn*), *sahabî*'yi sadece Peygamber (sav) ile tanışan kimseler olarak değil, daha genel bağlamda onun peygamberliğini kabul eden, öğrencisi olan, uzun bir süre ona eşlik eden ve bu süreçte onunla sık sık görüşen ve ondan bir şeyler öğrenmiş kimseler olarak tanımlamıştır.¹¹ Hukukçuların tanımı, gelenekçilerin bu statüye sahip olduğunu düşündüğü pek çok kişiyi, özellikle de Mekke'ye yaptığı tek hac ziyaretinde Peygamber'i bir kez görenleri, *sahabe* payesinin dışında bırakmıştır.

Sahabe, ister Peygamber yaşarken ister vefatı sonrasında, zaman zaman hem Kur'an hem de hadis tefsirinde kendi içtihatlarına başvurmuştur. Bu çaba, sahabenin kendi adına *re'y* yöntemini benimseyen *sahabe* (bir sahabî'nin görüşü, sözü veya fetvası) olması biçiminde bilinmeye başlanmıştır ve bununla birlikte böyle bir fetva yetkisi, müslüman âlimler arasında tartışma konusu haline gelmiştir.¹² Müslümanlara bilgiyi aramalarını ve öğretmelerini emreden pek çok hadis ve Kur'an'da çok sayıda ayet vardır. Bu emirden esinlenerek sahabe

tefsir işine koyulmuştur. Kur'an'ın tamamını yorumlamamış, çalışmalarının bir hülasasını da bırakmamışlardır.

Müslüman âlimler, sahabe yorumlarının otoritesinin bağlayıcılığı ile ilgili olarak iki gruba ayrılır. Sahabe tefsirinin bağlayıcı olduğunu düşünenler arasında İmam Malik, İmam Ahmet İbn Hanbel, İbn Tey-miyye ve öğrencisi İbn Kayyım bulunmaktadır. Bu âlimler iddialarını temelde sahabenin faziletli ve dürüst olmasına dayandırmışlardır çünkü hem Kur'an'da hem de hadiste sahabe övülmektedir ve Peygamber Efendimize (sav) Kur'an'ın vahyedilmesine tanıklık etmişlerdir. Ayrıca Kur'an lügatı üzerine ihtisas sahibi kimselerdir. Sahabe tefsirinin bağlayıcı olmadığına inananlar arasında ise El-Gazâlî, İbn Hazm ve Ebû Hayyân bulunmaktadır. Bu alimlerin düşüncelerinin odak noktası, sahabenin ortaya koyduğu yorumların uygulamaya geçirilmesi noktasında uzlaşılması zor birtakım çelişkilerin yatıyor olmasıydı. Uygulamada bununla kastedilen aslında şuydu: Uzlaşılması güç farklılıklarını da göz önünde bulundurarak sahabe tefsirinin bağlayıcılığı kabul etmek kaçınılmaz biçimde Müslümanların farklı alanlarda ortaya koydukları uygulamalar için de bir bağlayıcılık teşkil edecek, meseleleri tereddütlü ve karmaşık bir ortama sürükleyebilecekti. Sahabenin tefsiri şüphesiz Kur'an'ı anlamak açısından önemlidir ve Peygamber'e yakınlığı ve Kur'an bilgisi göz önüne alındığında kuşkusuz önemli bir değer ve fazileti haizdir.

Beşinci Bölüm

Tâbiûn'un Tefsir ve Fetvaları

Tâbiûn Yorumunun Bağlayıcı Karakteri Üzerine Tartışma

Tâbiûn yorumlarının hukuki olarak bağlayıcı olup olmadığı konusunda anlaşmazlık vardır. Ne yazık ki, bu konunun tartışılmasına ayrılmış tarihi materyaller, sahabe örneğinde olduğu gibi kapsamlı değildir. Bu durumu sahabe tefsirinin bağlayıcılığı konusunda tereddütlü olan Gazali, İbn Hazm ve diğer alimlerin tâbiûn tefsirinin bağlayıcılığını tartışmaya açma konusundaki isteksizlikleri izlemiştir. Bunu belirtmekle birlikte, öte yandan Sünni âlimlerin çoğunluğu tâbiûn tefsirinin bağlayıcı kanıt hususiyeti taşıdığı noktasında (*hüccet*) icma halindedirler.

Tâbiûn, tâbi kelimesinin çoğuludur. *Tâbi* kelimesi, takip etmek anlamına gelir ve isim fiil olan *tabaa*, kelimesinden türetilmiş bir sıfat fiildir. Dolayısıyla, tâbiû ömrünü tamamlayıp gitmiş bir kişi veya bir nesilden sonra gelen bir kişi veya nesil anlamına gelir; bir öncekini takip eden, halef demektir. Kelimenin hakiki anlamıyla *Tâbi* kelimesi, Hz. Muhammed (sav) ile doğrudan teması olmayan (onu görmemiş), ancak ashabından biriyle doğrudan teması olan (onu tanımış) ve bir Müslüman olarak ölmüş kimseyi ifade eder.¹³ *Tâbiûn* nesli, İslam'ın ikinci ve Sahabe'den sonraki en makbul nesli olarak kabul edilir.

Tâbiûn neslinden herhangi bir kimsenin yorumunun veya fetvasının bağlayıcı olup olmayacağı hususunda Sünni alimlerden Ebu Hanife bu yorum ve fetvaların bağlayıcı olmadığı şeklinde görüş bildirmiştir. Tek bir tabinin yorumunun veya fetvasının Sünni âlimler arasında bağlayıcı olarak kabul edilip edilmeyeceği hakkında Ebû Hanîfe, tabiilerin yorumunun ve ortaya koydukları dini hükümlerin bağlayıcı olmadığına inanıyordu. Bu görüşün sebebi, genel olarak bu kimselerin Peygamberi görme veya şahitlik etme şansına erişememiş olmalarıydı. İbn Teymiyye bu görüşü desteklerken; Ebû Hayyân, *Tâbiûn* yorumunun entelektüel veya bilimsel açıdan intihar olduğunu düşünüyordu.¹⁴ Kimi kayıtlar ışığında, ikinci grup peygambere en yakın tâbiûn neslinin yorumlarının bağlayıcılığına inanan Ahmet bin Han-

bel ve maliki fıkıhçılardan oluşmaktaydı.¹⁵ Bununla birlikte, modern Hanbeli fıkıhçı Abdullah bin Muhsin el-Türki, Hanbeli fıkıhçıların çoğunun Ahmed bin Hanbel'den gelen en sıhhatli kaynak olduğuna inandıkları eserin içeriğinde tâbiûn tefsirinin bağlayıcı olmadığını söyleyen ifadeler olduğunu belirtmiştir.

Tâbiûn'un Kur'an Tefsirindeki Farklılıklar

Tâbiûn nesli beş temel alanda farklılaşmıştır: Fıkıh, ilahiyat, Kur'an'daki tarihsel şahsiyetler, dilbilim ve Kur'an'da geçen lafız ve ifadeler. Fıkıh alanına ilişkin olarak, ayetlerin hukuki çıkarımlarıyla ilgili konular arasındaki farklılıklar, bu ayetlerin farklı anlaşılmalardan, bahsedilen konularda Peygamber'in sarf ettiği sözleri ihtiva eden bilginin noksanlığından veya zayıf hadislerle bağlı olmasından kaynaklanıyor olabilir. Konuya ilişkin malumatın noksanlığına işaret eden bir örnek olarak Bakara Suresi'nin 196. ayeti kerimesi örnek olarak gösterilebilir: “ Haccı ve *umreyi* Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban mahalline ulaşınca kadar başlarınızı tıraş etmeyin.”¹⁶ Peygamber Efendimiz (sav), bir hadiste (Müttefekun aleyh, hem Buhari hem de Müslim'in el-Cami'u's -sahih'lerinde yer alan) hac veya umre görevlerini yerine getirmesi engellendiğinde bir Müslümanın kaç gün oruç tutması ve kaç ihtiyaç sahibi kimseyi yedirmesi gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte, kişinin oruç tutması gereken gün sayısı ve doyurması gereken ihtiyaç sahibi insan sayısı bakımından Tâbiûn'un farklı sayılar verdiğini görüyoruz.

Bundan başka, gerçek isimleri verilmeyen şahsiyetlere Kur'anî atıflar da vardır. Buna rağmen, Tâbiûn bu şahsiyetleri şu ya da bu şekilde tanımlamaya çalışmış (muhtemelen Tevrat ve Yeni Ahit'e atıfta bulunarak) ve kim oldukları konusunda hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde farklı görüşler öne sürmüştür. Bu bağlamda Bakara suresinin 246. ayeti kerimesi örnek olarak verilebilir: Musa'dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine, “Bize bir hükümdar gönder...dediklerinde”. Kur'an İsrail oğullarının bahsi geçen peygamberinin ismini vermez ancak bazı Tabiiler bu peygamberin şahsiyetini tayin etmeye çalışmıştır.

İlahiyatta, Tâbiûn'un Kur'an ayet ve yorumunu, herhangi bir sahabe hadisine veya beyanına dayandırmaksızın, kendi anlayışına göre yaptığına atıfta bulunulur. Bu yorumun bir örneği Nisa suresinin 159. ayeti kerimesinde görülebilir: “Ehl-i Kitap'tan her biri ölümünden önce ona mutlaka iman edecektir; o da kıyamet gününde onlara şahit olacaktır.” ifadesinde geçen “*hi*” zamiri, *kable mevtihi* (ölümünden

önce) ifadesindeki “o” zahirine tekabül eder ki, Kitap Ehli’nden bir kimseye veya Hz. İsa’ya atıfta bulunuyor olabilir. “O” zamiri Kitap Ehli’nden bir kimseye atıfta bulunuyorsa, ayetin manası Ehl-i kitap-tan her kimse ölmeden önce Allah’ın elçisi olduğuna şahitlik ederek Hz. İsa’ya inanmalıdır şeklinde olacaktır. Bununla birlikte, zamir Hz. İsa’ya atıfta bulunuyorsa, bu durumda, “Hz. İsa’nın vefatından önce, kitap ehlinde kendisine inanmayan hiç kimsenin olmayacağı” anlamına gelir.

Dilbilim, Tâbiûn’un kendi lafzi müktesebatlarına göre farklı biçimlerde anladığı kelimeler ve kavramları münferit olarak inceler. Bundan daha ilginç biçimde, yabancı dillerden alındığı iddia edilen Kur’an’da geçen kimi kelimelerin kökenleri hususunda da farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Örneğin İhlas Suresi’nin 2. Ayet-i kerimesindeki “el-Samed” kelimesi farklı biçimlerde yorumlanmıştır: Zeyd bin Aslam bu kelimeyi *Seyyid* (Usta) olarak görürken; Katade bunu “Kendi yaratıklarından daha uzun yaşayan” olarak anlar; İkrime, bunu “atıkları dışarı atmayan veya beslenmesi gerekmeyen” olarak;¹⁷ Rabî ibn Enes (O, ne doğurdu ne de doğuruldu) şeklinde,¹⁸ ve nihayet Mucâhid, Saîd ibn Cubeyr, Suddî ve Dahhâk’a göre el-Samed ise, “parlayan bir ışıktır”.¹⁹ Bir başka örnek de Kur’an’ın Tin Suresi 1. ayetinde geçen [İncir ve zeytine and olsun] *elzeytûn* kelimesidir. Ka’b al-Ahbar ve Katade, bunun Kudüs’teki kutsal Camiye atıfta bulunduğuna inanırken, Mucâhid ve İkrime bunun herkesçe bilinen zeytin olduğunu belirtir.²⁰

Kur’an’da geçen ifadeler, Tâbiûn’un bu cümlelerin anlamından bahsederek hadis bilgi eksikliğinden dolayı ya da anlaşılması zor ifadeler hakkında hadis olmayışından ötürü her yorumcunun anlam verirken kendi bilgisine başvurmasından ötürü farklı yorumlanan Kur’an’daki farklı terimlerle ilgilidir. Bu durum ise, cümlelerin anlamlarını açıklarken her bireyin kendi fikrini veya bilgisini kullanmasına sebep olmuştur. Nitekim, Hicr Suresi 87. Ayet-i kerimede geçen “Kuşkusuz sana tekrar okunandan (ayetlerden) yedisini ve yüce Kur’an’ı verdik.” ifadesi farklı şekillerde yorumlanmıştır. İbn Abbâs ve başta Mucâhid, Saîd bin Cübeyr ve Dahhâk olmak üzere İbn Abbâs’ın öğrencileri, bu ayette geçen “tekrar tekrar okunandan yedisini,” Kur’an’ın en uzun yedi suresi olarak açıklamışlardır. Öte yandan, Hasan el-Basrî ve Katade için ve nihayetinde Mucâhid (bir zamanlar birinci görüşe sahip olmasına rağmen fikir değiştirmiştir), es-seb’u’l-mesani ifadesinin yalnızca *El-Fatiha* (Kur’an’ın ilk suresi) anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Bu yorumu desteklemek için *Buhârî*’de bulunan bir hadis aktarırken, birinci görüşe sahip olanlar herhangi bir hadise atıfta bulunmamışlardır.

Tâbiûn Tefsirinin Temel Özellikleri, Kaynakları ve Metodolojisi

Mücâhid, Said bin Cübeyr ve diğerleri gibi bazı tâbiilerin tefsir yazdıklarına dair birtakım iddialara rağmen, bu bağlamda ortaya koydukları metinlerin Kur'an'ın tüm ayetlerini içerdiği söylenemez. Genel olarak ifade edilirse, *Tâbiûn* tefsiri anlaşılır ve açıktır. Bazı *Tâbiûn* tefsirleri, Kur'an metninin tanımını desteklemek için şiirden az miktarda alıntı içeriyordu ve gramer analizleri eksik olmasına rağmen, Katade gibilerden bazıları, birtakım ayetleri belagat ve lafız yönünden inceliyordu. İlâveten, hatırı sayılır sayıda müstakil kelimenin (kapsam ve amaçları bu araştırmanın amacı dışında seyreden) açıklamasını yapmışlardır.²¹

Tâbiûn, tefsir yaparken öncelikle üç kaynak kullanmıştır. Bu kaynakların biri Kur'an'dı. İkincisi, Tâbiûn neslinin tefsirlerinde kapsamlı bir şekilde atıfta bulundukları sahabe idi. Üçüncü kaynak ise bağımsız görüşlerden oluşmaktaydı. Kur'an'ı yorumlamak için başvurdukları bir diğer kaynak ise özellikle İbn Abbâs'ın öğrencileri tarafından çokça başvuru İsrailiyyat'tır.

Müslüman alimler, Tâbiûn tefsirinin otoritesinin bağlayıcılığı açısından iki gruba ayırırlar. Bu alimlerin çoğu, Hz. Peygamber'le (sav) şahsen karşılaşmadıkları veya vahyi çevreleyen koşullara tanıklık etmedikleri için Tâbiûn tefsirlerinin *hüccet* olmadığına inanmaktadırlar.

Diğer gruptaki alimler ise, edindikleri bilgi ne olursa olsun kendisinden ders aldıkları hocaların bilgisine tabi oluşları hasebiyle, Tâbiûn'un tefsir çalışmalarının sahabe'den aldıkları dersler neticesinde şekillendiğine inandıkları için bağlayıcılık noktasında sahabe'nin eseri ile eşit derece delil olarak başvurulabileceği düşüncesindedirler.

Bununla birlikte, nihayetinde *Tâbiûn* tefsirinin bağlayıcı otoritesi bağlamında her iki tarafın da sunduğu gerekçelerin, skolastik referanslara dayanmadığı, daha ziyade bağlayıcılığı soruşturulan kimse'nin peygamberin hayatta olduğu dönemde yaşamış ve onunla irtibat kurmuş bir kimse olup olmadığı sonucundan hareket edilmiştir.

Altıncı Bölüm

İçtihadı Dayalı Tefsir: Rey (Dirayet) Tefsiri

Arapça sözlüklere göre *rey* kelimesi fiilden türetilmiş bir isimdir. Gözle görmek, akılla görmek, aksettirmek, farz etmek gibi çeşitli anlamları vardır.²² İbn Hişâm el-Ensârî ve İbn Mâlik gibi Müslüman gramercilere ve dilbilimcilerine göre *ra* <â (görmek) kelimesi *rey* kelimesinden türemiştir ve bir veya iki doğrudan nesne alan geçişli bir fiildir. Doğrudan tek bir nesneye atıfta bulunuluyorsa, gözlerle görmek demektir. Mesela, *ra'aytu Zayd* (kelimenin tam anlamıyla) gözlerimle Zeyd'i gördüm demektir. İki doğrudan nesneye atıfta bulunuluyorsa, zihinle görmek veya farz etmek anlamına gelir,²³ yani *ra'aytu Allahu Ekber min külli şey* ' , yani literal anlamıyla Allah'ın her şeyden daha büyük olduğunu gördüm veya Allah'ın her şeyden daha büyük olduğuna inandım demektir. *Ra* <â fiili burada iki doğrudan nesne aldığı için inanmak anlamına gelir.

Kur'an'da *rey* teriminin, aynı sözlük anlamını ifade etmek için farklı şekillerde (geçmiş, şimdiki zaman ve isim fiil olarak) kullanıldığını görürüz. Örneğin En'am suresinin 76. ayet-i kerimesinde, "Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü ..." derken *rey* (gördü) kelimesi, gözle görmek anlamında kullanılmıştır.²⁴ Başka bir örnek Enfal suresinin 48. Ayeti kerimesinde şu şekilde geçer: "... kuşkusuz sizin görmediğinizi ben görüyorum..." burada da *rey*'den kasıt iç yüzünü anlamaktır. Hadiste, *rey*'in iki anlamda kullanıldığını görürüz; biri kişisel görüş olarak ikincisi ise içtihadı denk olma (kendi kendine çaba gösterme) anlamında kullanılmıştır. Sahabe zamanında da *rey* terimi iki farklı anlamda kullanılmıştır: Birincisi, Kuran'dan veya Peygamberin geleneğinden açık bir gösterge olmadığında bağımsız bir kişisel görüş olarak ve ikincisi ise, *kıyas*'a eşdeğer (mukayeseli bir çıkarım) olarak.

Tâbiûn döneminde, İslam'da çeşitli siyasi teolojik grupların ortaya çıkışı, *rey* teriminin mezhep veya bidat olan tefsir anlamına gelmeye başlamasına yol açtı. Bu nedenle dirayet tefsiri Peygamber veya Sahabe geleneğinde temeli olmayan Kur'an yorumuna işaret etmek üzere

kullanılmaya başlandı. Böylece rey, tefsirle ilgili olarak bir aşağılama terimi haline geldi. Ömer İbn Hattab'ın torunu olan Ubeydullah'a, bir keresinde Zeyd bin Eslem (Medine'nin olağanüstü halefi) hakkındaki görüşü sorulur. Bu soruya "Kur'an'ı kendi kişisel görüşünü kullanarak yorumlaması dışında onda yanlış bir şey bulmuyorum" diye cevap verir.²⁵ Yukarıda da belirtilen bu anlamına rağmen, genel olarak rey terimi; içtihat, kişisel görüş, kıyas ve inanç (itikât) anlamında kullanılmıştır.

Dirayet tefsiri, bir hadise dayanmayan Kur'an metninin tefsirini yapmak amacıyla, akli kullanarak, sağlam Arapça dil bilgisi ve tefsir ilkelerinin uygulanmasını temel alarak Allah'ın sözünü anlamak için kullanır.²⁶ Bu tanıma uyan herhangi bir Kur'an tefsirinin *et-Tefsîr bi'r-re'y el-mahmûd* veya *el-mamdûh*, yani "takdire şayan-övülen bir tefsir" olduğu söylenir. Bununla birlikte, bu tanıma uymayan herhangi bir Kur'an tefsirine ise teknik olarak *et-Tefsîr bi'r-re'y al-mezmûm* 'kınanacak-zemmedilecek tefsir' adı verilir.²⁷ Buradan anlaşılacağı gibi, *et-Tefsîr bi'r-re'y el-mezmûm*, tefsir kaynakları, şariat ve sağlam Arapça bilgisi olmadan yapılan tefsir olarak tanımlanır. Bu nedenle, dirayet tefsiri (*et-Tefsîr bi'r-re'y*) iki kategoriye ayrılır: Övülen rey tefsiri ve reddedilen rey tefsiri. Bu bağlamda rey tefsirini reddeden sünni âlimler arasında üç önemli âlimden bahsedilebilir: Taberî, Gazzâlî ve İbn Teymiyye.

Taberî, Kur'an'ı tefsir etmenin ancak dört yolu olduğuna inanıyordu: Birincisi, sadece Peygamberimizin (sav) verdiği açıklama ile anlaşılacak bazı ayetlerin tefsiri; ikincisi, anlamının Allah dışındaki kimselere kapalı kaldığı ayetlerin tefsiri; üçüncüsü kendileri hakkında cahillik etmenin mazur karşılanamayacağı anlamı haiz ayetler yoluyla dördüncüsü, muhakkak ilmi derinlik gerektiren bazı ayetlerin yorumunun anlaşılması şeklinde yapılan tefsir şeklinde sıralanabilir.²⁸ Gazzâlî, Kur'an'ın ancak lafzi bir Arapça bilgisine başvurulmak suretiyle içerdiği batını anlamların yanlış anlaşılabileceğini düşünüyordu. Bununla birlikte, Arapça yetkinliği olmayan bir kimse sözü geçen gizli manaları açıklamak için şahsi kanaatine başvurabilir. Bu yüzden Kur'an'ın lafzi ve manevi anlamını anlamak ve açıklayabilmek için hadis kaynağına başvurmanın gerekliliğini savundu. İbn Teymiyye methedilen rey tefsirini kabul ediyor gibi görünmekle birlikte, sahabe ve tâbiünün Kur'an'ı tefsir ederken kullandıkları metotlardan başka bir metot benimsemenin isabetli olmadığına inanmıştır.

Peygamber Efendimiz'in döneminde ve ilk iki halife Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in görev süresi boyunca, rey kavramı, şahsi kanaat ve

mukayese olarak anlaşıldığından, olumsuz bir anlam taşımıyordu. Üçüncü Halife Hz. Osman'ın suikastının ardından Müslümanlar, genel anlamda iç bölünmeye maruz kaldı ve Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in destekçileri de dahil olmak üzere her grup kendi görüşlerini desteklemek için Kur'an'ı kaynak edindi. Bununla birlikte, tarihsel olarak çeşitli teolojik veya siyasi farklılıkların bir sonucu olarak farklı düşünce ekolleri geliştikçe tefsir, maalesef polemiklere karışmış ve bu durum kaçınılmaz olarak bir nesnellik kaybına yol açmıştır.

Rey metoduna hem karşı olan hem de savunan kimselerin delillerine eleştirel bir gözle bakıldığında, her ikisi için de görüşlerini savunurken ortaya koydukları argümanların kimisinin daha çok desteğe muhtaç olduğu kimisinin ise meseleyle irtibat ve alakasının zayıf olduğu görülmektedir. Mesela, rey muhalifleri, rey karşıtlığını desteklemek için Nahl suresi 44. ayet-i kerimeden alıntı yapar ("İnsanlara indirdiklerimizi kendilerine açıklamak için ve (ola ki üzerinde) düşünürler diye sana da uyarıcı kitabı indirdik"). Bana göre bu argüman pratik olarak zayıf bir argümandır çünkü Peygamber Efendimiz (sav) Kur'an'ın tamamını, hatta çoğunu bile açıklamamış ve dolayısıyla Sahabe bazı ayetleri açıklarken kendi görüşlerini kullanmıştır. Ancak bundan bağımsız olarak, sahih kaynaklara başvurmak ve bu kaynaklardan sahih bilgi elde etmek gibi belli kriterleri karşılaması koşuluyla dirayet tefsiri, alimlerin çoğunluğu için izin verilebilir durumdadır.

Yedinci Bölüm

Modern Dönem

Kur'an Tefsirinde Eğilimler

Müslüman dünyanın işgali ve gerilemesi, 1750'den yirminci yüzyılın ortalarına kadar giderek daha belirgin hale geldi. Batının kültürel ve politik etkisi altında aşınan medeniyet; sosyal, politik, eğitimsel, kültürel ve ekonomik açıdan Müslümanların yaşamlarının tüm yönlerine derinlemesine nüfuz etti. Bu kötü gidişi durdurmak ve İslami kimliği yeniden yaratmak ve güçlendirmek isteyen çeşitli canlandırıcı fikirler ve reform hareketleri ortaya çıktı. Hindistan ve Mısır bu hareketler için bir örnek teşkil etmektedir. Bu hareketlerden bazıları, İslam'ı bir yaşam biçimi olarak yorumlamak için rasyonel, entelektüel ve bilimsel yaklaşımlar benimseyerek hedeflerine ulaşmayı amaçlamaktadır. Böylece, genel olarak İslam literatüründe ve özellikle de tefsirde, entelektüel, bilimsel, retorik, filolojik, geleneksel ve doğa tarihine ilişkin yeni eğilimler ortaya çıkmıştır.

Müslümanları uyandırmayı amaçlayan entelektüel yaklaşımın savunucuları, Kur'an'ın her şeyden önce insanlığa rehberlik etmek için vahyedildiği ve insanları dünyada ve ahirette nasıl mutlu olunacağı konusunda eğittiği gerçeğinin farkına varmalıdır. Bu sebeple Kuran, insanoğlunun tüm sorunlarına, insanların manevi ve dünyevi ihtiyaçlarına cevap olarak sunulmuştur. Müslümanlar, ister sosyal ve ekonomik isterse siyasal olsun günlük yaşamlarının her alanında karşılaş-tıkları bütün sorunlarına tek başına Kur'an'da çözüm aramalıdır. Bu yaklaşıma göre Müslümanlar Kur'an'ı, modern dünyada sorunlarını nasıl algıladıklarına bağlı olarak kullanılacak bir rehberlik kitabı olarak anlamalıdır.

Bu eğilimin en popüler temsilcisi, halk arasında *Menar Tefsiri* olarak bilinen hacimli eser *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm'dir*. Tefsîrü'l Menâr, Peygamberin ve Sahabenin yorumundan Haleflerin yorumuna, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından retorik alıntılar gibi dilbilimsel mülahazalara ve adli meselelere kadar uzanan çeşitli yorumlar içerir. Genel olarak bu çalışmanın Müslüman dünya tarafından iyi karşılan-

dığı söylenebilir.

Modern dünyada hızla ilerleyen bilimsel gelişmeler, Kur'an'ın içtihat cihetinden ziyade, modern bilimin ışığı altında anlaşılması gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bu eğilimi temsil eden önemli eserlerden biri, Şeyh Tantâvî Cevherî'nin (ö. 1940) yazdığı *el-Cevâhir fî tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*'dir (Yüce Kur'an Tefsirinden İnciler). Tantâvî, Kur'an tefsirine bilimsel yaklaşımın bireylerin sorumluluğunda olduğunu ancak içtihadın böyle olmadığını belirtmiştir. Bunu yaparken, bilimsel yaklaşımı dahil etmedikleri için İslam hukukçularına açıkça eleştirmiştir. Çağdaş bilim adamları, Tantâvî'nin metodolojisine sıcak bakıp benimsemişlerdir. Subhi es-Salih, Jansen ve diğerleri, bilimsel mülâhazalara ve diğer fikirlere aşırı ilgisi nedeniyle eseri eleştirmişlerdir; öyle ki çalışma gerçek bir yorum olarak dahi görülmemiştir.²⁹

Belagat odaklı yaklaşımın tarzı etkili yazma ve/veya konuşma sanatı ile ilgilidir. Bir başka deyişle, edebi sosyolojik mülâhazalara daha çok önem verilir. Kahire'de sekiz cilt olarak yayınlanan Seyyid Kutub'un *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, adlı eseri bu yaklaşımın meşhur bir örneğidir. Seyyid Kutub giriş açıklamasında, Müslüman toplumun ve insanlığın sorunlarının çözümünün sadece Kur'an'ın öğretilmesi ve uygulanmasında yattığını, çünkü Kur'an'ın insanlığa barış ve mutluluğa ulaşması için öncelikle yol gösterici bir kitap olarak gönderildiğini belirtir.³⁰ *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, sırf zamanın Müslümanlarının yaşadığı sosyal sorunlara odaklandığı için Müslümanlar tarafından tüm dünya çapında büyük bir çoğunlukla takdir edilmiş ve kabul görmüştür.

Filolojik yaklaşım, Kur'an'ın sırf Arapça vahyedildiği için Arapça ile anlaşılması gerektiğini savunur. Bu yaklaşıma göre, Kur'an'ın kronolojik düzenini ve metnin vahyini çevreleyen yer ve zaman koşullarını bilmek gerekir. Bu eğilimi temsil eden tam bir tefsir çalışması bulunmamakla birlikte, bu amaca hizmet eden eksik kalmış bir çalışma mevcuttur. *Et-Tefsîrû'l-beyânî li'l-Kur'âni'l-Kerîm* başlıklı eser, en çok Bintü's-Şâtî (Sahil Kızı) olarak bilinen Âişe bint Muhammed Âlî Abdurrahmân tarafından yazılmıştır. Mennâ el-Kattân, Bintü's-Şâtî tefsirini kabul edilebilir bir çaba olarak tanımlamasına rağmen, kullandığı yöntemin, Kur'an'ın kanunlarıyla bağlantılı mucizeler ve temel ilkeler dahil olmak üzere, Kur'an ilimlerinin belirli yönleriyle ilgili eksikliğinden biraz endişe duyduğunu ifade etmiştir.³¹

Geleneksel yaklaşım, büyük ölçüde klasik tefsire ve literatüre dayanır ancak aynı zamanda modern zamanların bazı konularını da ele alır. Bu eğilimin temsilcileri arasında Şeyh Muhammed Cemâleddin

el-Kâsımî (1866- 1914) ve ünlü eseri *Mehâsinü't-te'vîl* ile Muhammed Tâhir ibn Âşûr ve ünlü eseri *Tefsirü't-tahrir ve't-tenvîr* yer alır. Çalışma, doğası gereği oldukça kapsamlıdır ve yaklaşım açısından tipik şekilde klasiktir. Bu eseri “ansiklopedi” olarak tanımlarsak haksızlık etmiş olmayız.

Muhammed el-Zehebi (1915-1977), doğa tarihine odaklanan yaklaşımı dinden dönenlerce tercih edilen veya kullanılan bir yaklaşım olarak tanımlarken, Jansen bunu bir doğa tarihi yaklaşımı olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşımın genel eğilimi, bütün tefsir literatürünün yararsız olduğunu, hatta Kur'an ve hadislerdeki bazı yerleşik ilkelerin yanı sıra Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Süleyman vb. peygamberlerin mucizelerini de reddederek, Kur'an'ı anlamanın yeni bir yöntemi olduğunu iddia etmektir. En önemli temsilcilerinden biri, El-Ezher Üniversitesi tarafından el konularak toplatılan tartışmalı *El-Hidâye ve'l- İrfân* eserini kaleme alan Muhammed Ebû Zeyd'dir. Bu üniversite, ilgili kitabın yazarını mürted ilan ederek içeriğini reddeden bir fetva yayınlamıştır.³²

Sonuç

Tefsir ilminin uzun bir tarihi vardır. Tefsir ilmi, Kur'an'ın gerçek anlamını açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır. Her bir Kur'an tefsircisi nesil, tefsire içinde yaşadıkları dönemin zamanına, yerine ve koşullarına özgü bakış açılarından yaklaşmıştır. Kur'an tefsiri, kesin ve net açıklamalar yapan ilk Kur'an yorumcusu olarak Hz. Muhammed (sav) ile başlamıştır. Onun ölümünden sonra Sahabe, Kur'an'ı ve onun yorumunu sonraki kuşak Müslümanlara yayma ve öğretme konusunda ilahi bir yükümlülükleri olduğuna inanmıştır. Onların zamanında dört büyük Kur'an tefsiri ekolü ortaya çıkmıştır.

Bu ekollerin her biri, tefsir konusunda yetkin bazı saygın tefsirciler üretti. Tâbiûn devrinde, yorumlama yöntemi ve mahiyeti sahabe dönemindekinden çok farklı değildi. Daha sonra âlimler arasında, sahabenin ve haleflerinin tefsirlerinin bağlayıcı bir kanıt (*hüccet*) olup olmadığına odaklanan hararetli tartışmalar ortaya çıkmaya başladı. Bu konunun daha sonra İslam hukuku bağlamında sonuçları olacaktı. Sahabe tefsirinin bağlayıcı bir delil olduğunu iddia edenlerin iddiaları çoğunlukla sahabenin erdemli kişiler olmasına dayanıyordu. Aksini düşünenlerin argümanları ise, metinsel delil ve entelektüel analizi temel almaktaydı.

İslam'ın ilk asrı boyunca, Kur'an'ın tüm metnini kapsayan kapsamlı bir tefsir çalışması yoktu. Bu türden bilinen ve günümüze kadar ulaşmış tek yorum Taberî'nin *Câmi'u'l-beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*'ıdır. Hicri dördüncü asırdan sonra, Kur'an tefsiri alanında üç ana gelişme meydana geldi: Birincisi doğrulanmamış ifadeler kullanılmaya başlandı. İkincisi, bu dönem uzmanlaşma çağı oldu. Üçüncü olarak ise *Tefsir-i bid'at* denilen tür ortaya çıkmaya başladı. Bu gelişmeler daha sonra Kur'an tefsiri alanında iki önemli gelişmeye daha yol açtı: iki farklı alan olarak *et-Tefsir bi'l-me'sûr* (*rivayet tefsirleri*) ve bunun doğal karşıtı olan *et-Tefsir bi'r-re'y* (*dirayet tefsirleri*) belirdi. Çeşitli âlimler daha sonra ikinciyi iki kategoriye ayırdılar: *et-Tefsir bi'r-re'y el-mâhmûd* (övülen rey tefsiri) ve *et-Tefsir bi'r-re'y el-mezmûm* (zemmedilen rey tefsiri).

Uzmanlaşma çağının özelliği, tefsirin hukuk, dil bilgisi, entelektüel ve diğer tefsir biçimleri gibi tanımlamalarla uzmanlık alanlarına genişlemesidir. Bilimsel, edebi, doğa tarihi ve filolojik yorumlama gibi yeni tefsir kategorileri yaratılarak, yeni tefsir eğilimleri ortaya çıkmıştır. Kur'an ve ayetlerinin gerçek anlamını tam olarak anlamak, bence İslami ilimlerin belki de en önemlisi olan Kur'an tefsirinin özüdür. Hem bu hayatta hem de ahirette başarı, Allah'ın dilemesi ve O'nun insanlığa mesajında, yani Kur'an'da belirtilen esaslara göre yaşanmış bir hayatın dışında elde edilemez. Bu nedenle Kur'an'ın metnine gerekli ilgi, çalışma, odaklanma, öncelik ve hak ettiği saygının verilmesi gerekmektedir.

Notlar

- 1 Ebü'l-Fadl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr Es-Suyûtî, *el-İtkan fi Ulumil Kur'ân* 1. Basım, (Beyrut: Dâr'ül Kütüb'ül İlmiyye, 1987/1407).
- 2 Bir önceki ile aynı kaynak, cilt: 2, sayfa: 382.
- 3 Bir önceki ile aynı kaynak, sayfa: 381.
- 4 Bir önceki ile aynı kaynak, sayfa: 413.
- 5 Ahmed bin Hanbel, *el-Fethu'r-Rabbânî li Tertîbi Müsnedi'l-İmam Ahmet b. Hanbel es-Şeybânî*, der., Abdurrahman el Benna, (Kahire: Dârü's-Şihâb), cilt: 18, Sayfa: 175-176.
- 6 Ebû Cafer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, ed: Mahmud Muhammed Şakir ve Ahmed Muhammed Şakir, (Kahire: Dâr al-Maarif, n.d), cilt: 1, sayfa: 204.
- 7 İbn Said, Muhammed ibn Said ibn Manî el-Zührî, *El-Tabakât'ül-Kubrâ* (Beyrut: Dârül Bedir, 1957), cilt: 2, sayfa: 98-99.
- 8 Suyûtî, *El-İtkan*, cilt: 2, sayfa: 419. Ayrıca bkz., Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhili'l-İrfân fi ulûmi'l-Kur'ân*, cilt: 2, sayfa: 32-3.
- 9 İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *Mukaddime fi usûli't-tefsîr*, editör, Adnan Zorzo, (Beyrut: Dârül Kur'an el-Kerim, 1979/1399), sayfa: 52.
- 10 İbn Hacer Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi's-Sahâbe* (Kahire: Mektebetü'l Külliye, 1969), cilt: 2, sayfa: 83.
- 11 Bir önceki ile aynı kaynak
- 12 Seyfüddîn Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, editör, Abdürrezzak Afifi, 2. Basım, (Beyrut: El-Mektebü'l İslamî, 1402 ah), cilt: 4, sayfa: 140-145.
- 13 İbn Kesîr, *İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*, (Beyrut, Dârül Fikr, 1967), sayfa: 78.

- 14 İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usuli't-Tefsîr*, sayfa: 105.
- 15 Muhammed Ebû Zehra, *Mucizetü'l Kübrâ: el-Kur'ân* (Beyrut: Dârül-Fikr el-Arabî, n.d.) sayfa: 513.
- 16 İbn Kesir, *Tefsîr İbn Kesir*, cilt: 1, sayfa: 412-413.
- 17 Bir önceki ile aynı kaynak, cilt: 7, sayfa: 412.
- 18 Bir önceki ile aynı kaynak
- 19 Bir önceki ile aynı kaynak
- 20 Bir önceki ile aynı kaynak, sayfa: 476.
- 21 *Sahîhu'l-Buhârî*, cilt: 4, sayfa: 123-170.
- 22 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dârül Bedir, n.d.), cilt: 14, sayfa: 299-300.
- 23 Cemaleddin Ebû Muhammed ibn Abdullâh ibn Yûsuf ibn Hişam el-Ensari, *Şerhu't-Tasrîh ale't-Tevdîh*, editörler: Mecmua minel-Ulamâ', (Beyrut: Dâr al-Fikr, n.d.), cilt: 1, sayfa: 26.
- 24 Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît* (Riyad: Mekteb ve Matbaatül Haşr el-Hadis, 1969), cilt: 3, sayfa: 178.
- 25 Bir önceki ile aynı kaynak, cilt: 3, sayfa: 397.
- 26 Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî şerhu Câmi'u't-Tirmizî*, editör: Abdurrahman Osman, (Beyrut: Dârül-Fikr, n.d.), cilt: 1, sayfa: 270-80.
- 27 Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, cilt: 1, sayfa: 292.
- 28 İbn Teymiyye, *Mecmû'atü müellefâti Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye*, editör: Ahmed Abdurrahman bin Muhammed bin Kasım el-Necdi el-Hanbeli (Mekke: Matbaa el-Nahda al-Hadis, 1404 / 1983), cilt: 13, sayfa: 471.
- 29 Subhi es-Salih, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Hadîs ve Mustalahuh*, 2. Basım, (Beyrut: Dârül Malayîn, 1986), sayfa: 297.
- 30 Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, 10. Basım, (Beyrut: Dârül Şuruk, 1982/1400), cilt: 1, sayfa: 11-16.
- 31 Mennâ' Halîl el-Kattân, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Mek-tebetü'l Vehbe, 1981), sayfa: 375.
- 32 Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *Tefsîr ve'l Müfessirûn*, 1. Basım, (Kahire: Dar'ül Kütüb el-Hadis 1961/1381), cilt: 2, sayfa: 500-9

Yazar Hakkında**Dr. ALİ SÜLEYMAN ALİ,**

Batı Banliyöleri Müslüman Topluluğu'nun (Muslim Community of Western Suburbs, MCWS) İmamı ve Müslüman Aile Hizmetleri (ICNARELIEF ABD) Direktörü'dür. Gana'da doğdu. 1979'da Medine İslam Üniversitesi'nden Arapça ve İslami Çalışmalar bölümünden mezun oldu. Michigan Üniversitesi'nde (Ann Arbor) burs kazanarak, aynı üniversitede İslami Çalışmalar konusunda yüksek lisans (MA) ve doktora (PhD) dereceleri aldı. Dr. Ali'nin Tefsir bil Ma's'ur'un hüccet sorunuyla ilgili tezi önemli bir alanda ufuk açıcı bir çalışmadır. ABD'de, Detroit-Mercy Üniversitesi'nde, Oakland Üniversitesi'nde, Auburn Hills, MI ve Wayne County Community, Detroit MI'da, İslami Bilimler, Müslüman Dünya Çalışmaları, Arapça ve Kur'an Bilimi dersleri vermiştir.

IIIT Özet Kitaplar Serisi

IIIT Özet Kitaplar Serisi, okuyucuya orijinal eserin içeriğine ilişkin ana fikri sunmak için tasarlanmış, Enstitü'nün temel yayınlarının kısaltılmış nüshalarından oluşan önemli bir seridir. Kısa, okunması kolay ve zamandan tasarruf sağlayan bir formatta hazırlanan rehber niteliğindeki bu özet metinler, asıl yayının dikkat ve özenle hazırlanmış genel bir çerçevesini sunmakta ve okurları asıl yayını daha yakından keşfetmeye teşvik etmesi umulmaktadır.

Ali Süleyman Ali'nin *Kur'an Tefsirine Kısa Bir Giriş* adlı bu kitabı, tefsir alanında ihtisas yapan öğrencileri, Hz. Muhammed (SAV) döneminden günümüze kadar uzanan Kur'an yorumunun tarihsel gelişimiyle tanıştırmayı amaçlamaktadır. Eser, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı tefsir etme şeklinin mahiyetini, hususiyetlerini ve metodolojisinin altını çizer. Ayrıca sahabenin ve sahabeyi takip eden nesil anlamına gelen tabiun dönemi tefsirlerini de itibar, hususiyet ve metodolojilerini dahil ederek tartışır.

Bu kısaltılmış çalışmaya, farklı tefsir türlerinden bazı derlemeler yazarlarıyla birlikte dahil edilmiştir. Kitapta iki ana tefsir türü, *et-Tefsîr bi'l-me'sûr* ve *et-Tefsîr bi'r-re'y* ele alınmaktadır. Kitap aynı zamanda çağdaş dünyada tefsirdeki bazı yeni yaklaşımlara ışık tutmakta ve klasik eserler ile modern eserler arasındaki bazı farklılıkları vurgulamaktadır. *Kur'an Tefsirine Kısa Bir Giriş*'in temel amacı, okuyuculara tefsirin gelişimi, başlıca Kur'an yorumcuları (*müfessirun*) ve eserleri hakkında temel bilgiler vermektir. Bu kısa girişin özellikle tefsir öğrencilerinin ilgisine sunularak, onları tefsir ilmi konusunda araştırma yapmaya teşvik etmesi hedeflenmektedir.

